

АҚҚАҒАЗ ДОСЖАНОВА ЖӘНЕ ОНЫҢ ЗАМАНЫ

Б.А. МОЛДИН

Марат Оспанов атындағы Батыс Қазақстан медицина университеті, Ақтөбе, Қазақстан

Citation/

Библиографиялық сілтеме/
Библиографическая ссылка:

Moldin BA. Akkagaz Doszhanova and her era. West Kazakhstan Medical Journal 2019 June; 61(2):141–144.

Молдин БА. Аққағаз Досжанова және оның заманы. West Kazakhstan Medical Journal 2019 June; 61(2):141–144.

Молдин БА. Аккагаз Досжанова и ее эпоха. West Kazakhstan Medical Journal 2019 June; 61(2):141–144.

Akkagaz Doszhanova and her era

B.A. Moldin

West Kazakhstan Marat Ospanov Medical University, Aktobe, Kazakhstan

In this work, a comprehensive analysis of the information about the highly qualified doctor- Akkagaz Doszhanova was carried out. She is the first Kazakh woman who has become a certified doctor and opened the way to the knowledge for thousands of her compatriots.

Thanks to the activities that take place in the framework of the President programs of the Republic of Kazakhstan “Madeni Mura” (Cultural Heritage) and “Rukhani Zhangyru” (Spiritual Renovation), we are able to explore, preserve and popularize the historical and cultural heritage of the Kazakh people.

The objectives of the “Madeni Mura” (Cultural Heritage) are to study, restore and preserve the country’s historical and cultural heritage, revive historical and cultural traditions, and promote the cultural heritage of Kazakhstan abroad. “Rukhani Zhangyru” (Spiritual Renovation) is a programmatic article of the State Head focused on the spiritual values revnovation of Kazakhstanis, taking into account all current risks and challenges of globalization.

In this article, the author is able to reveal the contribution and role of A. Doszhanova in the formation and development of health care and the society in general. Also, her active participation in political processes that took place in the country at the beginning of the twentieth century and joint activities for national interests with other representatives of the Alash party.

A.Doszhanova, despite her short life, left an indelible mark in history; and her life is an example for young people.

Keywords: *A. Doszhanova, the first doctor, Kazakh woman, Rukhani Zhangyru, society, Madeni Mura, Alash party, health care, medicine.*

Аққағаз Досжанова және оның заманы

Б.А. Молдин

Марат Оспанов атындағы Батыс Қазақстан медицина университеті,
Ақтөбе, Қазақстан

Қазақ қыздары арасынан шыққан алғашқы жоғары білімді дәрігер Аққағаз Досжанова туралы деректер жан-жақты талданды. Тәуелсіздік жылдарындағы бір жетістігіміз – жоғалтқанымызды іздеп табу, өшкенімізді жаңарту, барымызды көрсету болды. Бұған елімізде кеңінен қолға алынған ҚР Президентінің «Мәдени мұра» және «Рухани Жаңғыру» бағдарламалары негізінде жүзеге асырылған шаралардың септігі тиді.

Мақалада алғашқы дәрігер қазақ қызының XX ғасырдың басындағы елдегі саяси істерге белсене араласуы, денсаулық сақтау саласының қалыптасуымен қиындықтарын шешуге қосқан зор үлесі баяндалды. Оның ұлт мүддесі үшін «Алаш» қайраткерлерімен бірлесе қызмет еткені жөніндегі тың деректермен қайраткерлік ролі көрсетіледі.

А. Досжанованың қысқа ғұмыры мен өшпес мұрасы нақты мысалдармен, қиын да қилы заманда өмір сүргені айтылды.

Негізгі сөздер: *А. Досжанова-алғашқы дәрігер, А. Досжанова – тұлға, А. Досжанова - қоғам қайраткері, Алаш қозғалысы, қоғам, әлеуметтік сфера, денсаулық сақтау ісі, XX ғасыр және оның заманы.*

Аккагаз Досжанова и ее эпоха

Молдин Б.А.
e-mail: poliglot_kz@mail.ru

Received/
Келіп түсті/
Поступила:
24.06.2019

Accepted/
Басылымға қабылданды/
Принята к публикации:
28.06.2019

ISSN 1814-5620 (Print)
© 2019 The Authors
Published by West Kazakhstan Marat Ospanov
Medical University

Б.А. Молдин

Западно-Казахстанский медицинский университет имени Марата Оспанова, Актөбе, Казахстан

В ходе данной работы был проведен всесторонний анализ сведений и собрана информация о высококвалифицированном враче Аккагаз Досжановой. Она первая казашка, ставшая дипломированным врачом и своим примером открывшая дорогу к знаниям тысячам своих безграмотных соотечественниц.

Благодаря мероприятиям, которые проходят в рамках реализации программ Президента РК «Мәдени Мұра» (Культурное наследие) и «Рухани Жаңғыру» (Духовное Возрождение), мы сумели изучить, сохранить и популяризировать историко-культурные наследия казахского народа.

Цели «Мәдени Мұра» (Культурное наследие) – изучение, восстановление и сохранение историко-культурного наследия страны, возрождение историко-культурных традиций, пропаганда культурного наследия Казахстана за рубежом. «Рухани Жаңғыру» (Духовное Возрождение) – программная статья Главы государства, ориентированная на возрождение духовных ценностей казахстанцев с учетом всех современных рисков и вызовов глобализации.

В данной статье автор сумел раскрыть вклад и роль А. Досжановой в становлении и развитии здравоохранения и социальной сферы в целом. Также ее активное участие в политических процессах, которые происходили в стране в начале XX века и совместная деятельность за национальные интересы с другими представителями партии «Алаш».

А. Досжанова, несмотря на свою короткую жизнь, оставила неизгладимый след в истории, и ее жизнь является примером для молодежи.

Ключевые слова: А. Досжанова – первая казашка женщина-врач, личность, общественный деятель, социальная сфера, общество, здравоохранение, партия «Алаш», эпоха XX века.

Тәуелсіздік жылдарында бұрмаланған тарихымыз қайта жазылып, оған оң баға берілді, жоғалғанымыз түгенделіп, жас ұрпақты тәрбиелеу мақсатында көптеген жұмыстар жасалды. Бұған алдымен елімізде кеңінен қолға алынған «Мәдени Мұра» бағдарламасы мен кейіннен мемлекеттік деңгейде үлкен жұмыстар атқарып жатқан «Рухани жаңғыру» бағдарламасы өз септігін тигізді. Шыңғысхан «Егер де менің Қайырдандай жүз әскерім болса, онда әлемді алты айдың ішінде жаулап алар едім» деген екен. Сондықтан ұлттың мүддесін қорғайтын – жүздеген тобырлар емес, топты бастай білетін көшбасшылар. Тарихта мындаған көптің есімі белгісіз болып қалуы мүмкін, бірақ ұлты үшін аянбай еңбек еткен тұлғалардың есімі мен еңбектері тарих бетінен мәңгі өшпейді. Халық денсаулығымен ұлтының тағдыры үшін жастайынан саяси істерге араласқан шоқтығы биік тұлғалардың бірі қазақтан шыққан алғашқы жоғары білімді дәрігер қыз – Аккагаз Досжанова.

Аккагаз Досжанова 1893 жылы Орынбор губерниясына қарасты Торғай облысы Ақтөбе уезінің бесінші ауылында дүниеге келген [1]. Ол кезде патша жарлығымен қазақ жері Дала және Түркістан губерниясы деп бөлінген болатын. Ол - қазіргі Ақтөбе облысы Мәртүк ауданына қарасты жер. Ата-анасы ерте қайтыс болған. Олар туралы деректер жоқтың қасы. Әкесі Омар Патша заманында Сібірге жер аударылып жиырма жыл бас бостандығынан айырылған. Кейін елге келіп қатардағы шаруа болып қызмет атқарған. Ел арасында Омар – Сібір деген лақап аты болған [2]. Ата-анасынан ерте қалған Аккагаз ағасы Сағындық Досжановтың тәрбиесінде өскен. С. Досжанов Орынбор

қаласындағы оқытушылар даярлайтын мектепті бітірген. Қазақ ағартушысы Ыбырай Алтынсариннің шәкірті болған, өз аймағында мектептер ашылуына ықпал еткен қазақ зиялыларының бірі. Сонымен қатар Ақтөбе қаласында 1896 жылы Ыбырай Алтынсарин ашқан «Орыс-қырғыз» қыздарына арналған мектепте қызмет еткен.

Ауыл мектебінде білім алып жүрген білімге құштар Аккагазды ағасы Орынбор гимназиясына оқуға берді. Бірақ жоғарғы таптар ғана білім алған қоғамда гимназияға қабылданбай, алдымен сол қаладағы Татар мектебінде оқып, кейін гимназияда оқуын жалғастырған. Аккагаз Досжанова туралы алғашқы дерек 1913 жылы «Айқап» журналында жарияланған. Онда Орынбор гимназиясын үздік бітірген қазақ қыздары Гулайым Байгурина, Рахима Габдилкалықызы және Аккагаз Досжанова жөнінде жазылған [3]. 1912 жылы Сағындық Досжановтың өтінішімен Торғай губерниясы болысының есебінен стипендия тағайындалып Мәскеу жоғары әйелдер курсының медицина факультетіне оқуға түседі [4]. Мәскеуге жол тартқан қаршадай қазақ қызының бұл бастамасы заманында ерлікпен пара-пар саналды. Өйткені бұл уақытта қазақ балаларының оқуға мүмкіндігі жоқ болатын. Мәскеу саналы қазақ қызын тек білім нәрімен сусындатып қана қоймай, зерделі жастың зейінін кеңейтіп, үлкен өмір жолына үйретті.

Белсенді жастармен қатар жүріп Мәскеуде білім алып жатқан мұсылман студенттері – татар, әзірбайжан және Шығыстың басқа да ұлттарының жастарымен тығыз қарым-қатынаста болып үлкен істерге араласқан. Бауырлас халықтардың

бостандығы мен теңдігін, тұтастығын ту етіп мұсылман жастарының арасында үгіт-насихат жұмыстарын жүргізді. Мәскеудегі татар студенттері қоғамының белсенді мүшесі болды. 1917 жылы ақпан айында Мәскеудің татар слободкасындағы медреседе бұратана халықтардың патша өкіметі езгісінен азат етілгені туралы орыс тілінде баяндама жасады. Қоғамдық саяси істерде белсенді болған Аққағаз Досжанова Мәскеудегі мұсылман жастарының көш басшыларының біріне айналды.

XX ғасырдың басында ұлт мүддесін, әйелдер теңдігін қорғауда Алаш қайраткерлері А. Бөкейханов, А. Байтұрсынов, Т. Рысқұлов, С. Ходжановтармен қатар А. Досжанованың да есімі аталады. С. Досжанов, Халел, Жаһанша Досмұхамбетовтермен бірге «Алаш» партиясының Бағыстағы бөлімшесін басқарған [5]. Аққағаз да халық арасында жүріп барлаушы ретінде Алашорда ісіне үлкен көмек көрсеткен. Сонымен қатар 1917 жылы сәуірде Жалпыресейлік мұсылмандар съезіне (1-5 май, Мәскеу) Торғай облысынан таңдалған төрт делегаттың бірі ретінде Аққағаз Досжанова қатысты [3,936]. Ол кезде қазақ әйелдерінің саяси істерде төрағалық етуі жиі кездесе бермейтін жағдай еді. Съездегі баяндамасында мұсылман әйелдердің білім алуына мүмкіндіктер жасау, еңбек ету теңдігі туралы мәселелер көтерген. Ахмет Байтұрсынов «Мен Мәскеудегі бүкілресейлік мұсылмандар съезінде өте белсенді қазақ жастарымен кездестім, олар баяндама жасағанда сөздерінен жалын, көздерінен от көрдім. Қазақ жастары сөз алғанда тура менің алдымда жанартау атқылап жатқандай болды» деп жазады [6]. Ол съезде Әлімхан Ермеков, Аққағаз Досжанова т.б қазақ жастары болған.

Сәкен Сейфулин «Тар жол, тайғақ кешу» еңбегінде «Ақмола облыстық қазақ комитетіне» жазған ашық хатында мынадай үзінді келтіріледі. «Қазақтың бір газет, бір журналы подписшігі (оқырмандары) жоқтығынан жабылып қалды» деп, Ново-Николаевскийдегі шығатын орыс газетінде жазылыпты. Ол айтқаны «Жас азамат» газеті мен «Абай» журналы. Бұл хабары бекер: «Жас азамат» күні бүгінге шейін шығып отыр. Қаржы жағынан кемдік көріп, тоқтай ма деген кірбең болып еді. Енді тоқтамас дейміз. Өйткені, Омбы жастар әдебиеті кешені мың сом, Семей жастары 5000 сомдай көмек жіберіп отыр. Тағы сондай көтермелеушілер табылатын көрінеді. «Абайды» да 900-дей алушы бар. «Абай» бір жола жабылған жоқ. Жалғыз журналын жауып қойып, тыныш отыруға оқыған жастардың, талапты азаматтардың намысы, ұжданы жібермес, қайтсе де шығарар деген үмітіміз күшті. Осы газет журналға қолдау білдіріп, сыйлық бергендер туралы Ғаббас Тоғжанұлының берген ақпаратынан көптеген қазақтың белсенді жастары солардың ішінде Аққағаз Досжанова 50 сом және бір күміс түрік теңге берді деп жазады [3.926]. Бұдан біз А. Досжанова қазақтың тек қана алғашқы дәрігер қызы ғана емес, қазақ әдебиеті мен баспа сөзінің қалыптасуына, халық ағарту ісіне қосқан зор үлесін көреміз.

Дегенмен, 1917 жылғы Ақпан революциясы, қоғамдық жұмыстар, оқудағы қиындықтар Аққағаздың денсаулығына кері әсер етіп оқуын жалғастыра алмайды. Тек фельдшерлік бөлімді қысқа мерзімде аяқтап «Сестра милосердия» куәлігін алған. Сонымен қатар, елдегі «ақгвардия» мен «қызылдар» арасындағы соғыс кезінде көптеген қазақ зиялыларына қолқак жақтастары, «шпиондар», «белсенділер» деген жала жабылып тұтқындала бастады. Ал, Аққағаз Досжанова достарының көмегімен көптеген қиындықпен елге оралуға мәжбүр болады. Елде бір жылдай емделіп білімін жалғастыру мақсатында Мәскеуге қайта оралады. Бұл кезде елде Бірінші дүниежүзілік соғыс болып жатқан еді. Соғыс жылдарында мейірбике қызметін атқарып госпитальмен Польша шекарасына дейін барып солдаттарға медициналық көмек көрсетіп, соғыста жеңіске жетуге өлшеусіз үлес қосты.

Кейін Томск медицина университетінің екінші курсына қабылданып оқуын жалғастырады. Келесі жылы болашақ дәрігер Семей облысының Абай ауданына келіп тәжірибеден өтті. Текті тұлғалар туған топырақта тәжірибеден өткен А. Досжанова Томскіге қайтып оралғысы келмейді. Зерделі жас ойлана келе, ақыл таразысына салып бар қазақ зиялылары бас қосып, тізе біріктіріп жатқан Ташкентке баруды жөн көреді. Ташкентте Шығыстағы Кеңес халықтарына арналған Орта-Азия мемлекеттік университетінде білімін жалғастырады. Аққағаз Досжанованың қазақ зиялыларымен достығы, ағалы-қарындасты сыйластығы, ұлтжандылығы, жастарға деген қамқорлығы, мамандығына деген ерекше құштарлығы Ташкентте жалғасты.

Сабақтан тыс уақытында қалалық акушерлік-гинекологиялық клиникада ординатор болып жұмыс істеп қоғамдық жұмыстарда белсенді болды. Аққағаз Досжанованың Ташкентте Орынбор, Жизак, Самарқанд, Бұқар қалаларынан жиналған жетімдерді қарсы алып, шұғыл жәрдем көрсету тобына жетекшілік етіп панасыз балаларды қамқорлығына алып, оларды балалар үйіне орналастыру жұмыстарымен белсене айналысты. 1920 жылы азамат соғысы салдарынан халық арасында шешек, оба секілді жұқпалы дерт кең тараған еді. Өзбекстан Республикасының медицина саласына еңбегі сіңген Зулфия Умидова өз естелігінде Аққағаздың осы кезде үлкен жұмыстар атқарғандығын айтады [7]. Соның көрінісі 1921 жылы 11 қыркүйекте «Степная правда» газетінде жарияланған «Түркістан» атты мақаласында ел ішіне тараған жұқпалы аурулардың қаупі туралы баяндаған. Басқа да қоғамдағы өзекті мәселелерге арналған «Әйел теңдігі», «Абай», «Жас азамат» т.б еңбектері болған [3.956]. Бірнеше балаға жүрек жылуын берген ақ халатты қазақ қызының бұл ісі – биік парасаттың көрінісі.

1922 жылы Аққағаз Досжанова Ташкенттегі Орта Азия университетін медицина мамандығы бойынша тәмамдады. Түркістан Республикасының Халық комиссарлары кеңесі Шығыс қыздарына арнап Халық

комисариатының қаржысынан Аққағаз Досжанова атындағы стипендия тағайындалған. Сонымен қатар «Правда» газеті 18 желтоқсан 1922 жылы былай деп хабар таратты: «Түркістан Республикасының Халық комиссарлар кеңесі Түркістан мемлекеттік университетінің медицина факультетін бітірген тұңғыш дәрігер әйел Аққағаз Досжановаға 100 мың сом сыйақы беріп және үкімет есебінен оған кабинет жабдықтау жөнінде қаулы қабылдады» [8]. Бұл енді қалыптасып жатқан қазақ медицинасы мен қазақ қыздарына деген зор құрмет еді.

Ташкенттегі Орта Азия мемлекеттік университеттің медицина мамандығы бойынша білім алған Аққағаздың құрметіне Түркістан Халық комиссариаты төрағасының орынбасары Сұлтанбек Қожановтың үйінде үлкен бас қосу өткен. Бұл салтанатты шараға Түркістан Халық комиссариаты төрағасы Тұрар Рысқұлов, Әшім Омаров, Санжар Асфендияров, Біләл Сүлеев, Сегізбай Айзунов, Нәзір Төреғұлов, Мұхамбетжан Тынышбаев, Мағжан Жұмабаев, Халел Досмұхамбетов, қазақтың белгілі аудармашы ғалымы Сәйділі Талжанов, Мұхтар Әуезов т.б болған [9]. Аққағаз Досжанованың бұндай құрметке ие болуы, біріншіден, тұңғыш қазақтан шыққан жоғары білімді дәрігер әйел болуы, екіншіден, қазақ зиялыларымен бірге ел үшін атқарған істерімен абыройлы болғандығын көрсетеді.

Сонымен қатар, Аққағаз Досжанова жоғары медициналық білім алған тек қазақ қызы ғана емес, Орталық Азиядағы мұсылман әйелдерінің арасынан шыққан тұңғыш дәрігер екенін айта кетуіміз керек.

Аққағаз Досжанова өмір сүрген заман дәрігер мамандардың тапшы, тіптен жоқ кезі еді. Сондықтан ол педиатр, акушер-гинеколог т.б медицина саласының мамандығын қатар алып жүрген. Замандастарының айтуы бойынша ол жоғары білікті антына адал, ақыл парасатымен ерекшеленіп тұратын кәсіби мәдениеті өте жоғары тұлға болған. Қиын-қыстау уақытта қазақтар туберкулез және сүзек аурумен көп ауырған. ҚР еңбек сіңірген дәрігері Исаак Иванович өзімен бірге қызмет атқарған әріптесі жайлы «Аққағаз өз ісіне қайшы келмейтін. Қалай да туберкулез ауруын емдеудің ұтымды жолдары жөнінде көп еңбек етті» деп еске алады. Осы мәселе туралы Тұрар Рысқұловқа ауруды жоюдың алдын алу, оларды туғызатын себептермен

күресу және балаларды дұрыс тамақтандыру жөнінде ұсыныстар айтқан. Және қиын уақытта жетпей жатқан медициналық кадрларды дайындау мақсатында құрбысы Гүлсім Асфендияровамен бірге қазақ әйелдері мен қыздарына арналған «мейіргерлік курс» ашқан. Бұдан қазақ медицинасының қалыптасуына қосқан үлесімен қатар, қазақ әйелдерінің білім алуы мен еңбек етуіне жағдай туғызғанын көруге болады.

Азамат соғысы жылдарында мыңдаған балалар жетім қалып, көптеген халық тоз-тозы шығып кедейге айналды. Осы тұста көзі ашық көкірегі ояу қазақ қызы саясаттан тысқары қала алмай, осы дүрбелеңнің ортасында халық үшін үлкен істер атқарды. 1920 жылы елдегі саяси істерді жүргізу мақсатында Түркістан ОАК шешімімен бірнеше жауапты тұлғалар тағайындалды, олардың қатарында Әділгерей Ершин де болды. Бұл іске жетекшілік еткен Түркістан Жастар Одағының төрағасы Ғани Мұратбаев еді. Ә.Ершин Ташкент қалалық білім бөлімінің жанындағы балалар үйі мен интернатта бөлім меңгерушісі қызметін атқарған. Осы саладағы қызметтері Аққағазбен Әділгерейді бір-біріне жақындата түсті. Ел үшін еңбек еткен екі азаматтың таныстығы Ташкентте білім алып жүргеннен басталды. Белсенді бірге атқарған қызметтері үлкен достыққа айналып, 1925 жылы отау құрды. Жалғыз ұлдары Шахбаз Ершин техника ғылымдарының докторы, Әл-Фараби атындағы ҚҰУ профессор, оқытушы қызметін атқарған, қазір Алматы қаласында тұрады.

Бүгінгі күнге дейін қазақтан шыққан тұңғыш жоғары білімді дәрігер, білімге ұмтылып Москвада білім алған, өзінің ақыл-парасатымен саяси істердегі белсенділігімен Алаш қайраткерлерінің зор құрметіне ие болған Аққағаз Досжанова туралы жазылып зерттеліп жүр. Ендігі негізгі міндеттердің бірі – тарихта ұлты үшін аянбай қызмет еткен тұлғалардың еңбектерін көрсету арқылы жас ұрпақты тәрбиелеп, қоғамды рухани жаңғырту ісін қолға алуымыз керек.

Әсіресе, аласапыран заманда өмір сүрген, қандай қиын жағдайда да науқастарға адал қызмет еткен, қоғамдық саяси істерге тікелей араласқан, ұлт мүддесі үшін күрескен, қиындыққа мойымай ұлтын сауықтыру жолында жанкештілік танытқан Аққағаз Досжанованың кісілік келбеті – бүгінгі қоғам мен болашақ үшін өшпес ерлік.

Әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Ұлттық энциклопедиясы. Бас ред: Ә.Нысанбаев. Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 2001:424.
2. Әлжанов А. Алғашқы қарылғаштар. Арыс баспасы 2007;110.
3. Тайжанов А. Батыс Қазақстан медицина журналы 2016;2(50):91–95.
4. Ақтөбеде Аққағаз Досжанова атындағы көше бар! «Ақтөбе» газеті. 17 маусым, 2016.
5. Аққағаз – ақ халат киген тұңғыш қазақ қызы емес пе еді? Ақтөбе 2014 қаңтар 30:20.
6. «Алаш» қозғалысы. Алматы, 2008.; Талжанов С. Адам туралы толғау. Алматы, 1965 (Қараңыз: «Телқара» әңгімесі).
7. Сарсенбина Б. Аққағаздың аманаты. Жас Алаш 2009 тамыз 18;4.
8. Сейфулин С. Тар жол, тайғақ кешу. Алма-Ата. Издание третье. 1960;368.
9. «Алаш» қозғалысы. Алматы, 2008.; Талжанов С. Адам туралы толғау. Алматы, 1965 (Қараңыз: «Телқара» әңгімесі).